

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ПОШУК

УДК: 74+76/766

Вероніка **Зайцева**

аспірант, викладач Інституту
мистецтв
Київського університету
ім. Бориса Грінченка

Українська книжкова графіка першої третини ХХ століття як об'єкт історико- мистецтвознавчих досліджень

Анотація. У статті досліджується українська книжкова графіка першої третини ХХ століття, що є важливим чинником визначення образу української книжкової графіки на різних етапах. У процесі розвитку української графіки ХХ ст. загалом і в конкретних художніх явищах, мистецьких творах простежується постійна взаємодія інтернаціонального і національного, загального й особливого, новітнього і традиційного. На розвиток нового графічного мистецтва особливо вплинула переоцінка естетичних якостей національного мистецтва. У першій третині ХХ ст. графічне мистецтво не прямує жорстко вказаними йому шляхами. В українській графіці цієї доби відобразилися різні загальноєвропейські течії – модерн, символізм, неопримітивізм, футуризм, кубізм, експресіонізм, конструктивізм, реалізм, сюрреалізм, ар деко. Своєрідність художньої мови виникла завдяки застосуванню традиційних мотивів і авангардних засобів творення образу.

Ключові слова: стиль, мистецтво, книжкова графіка, Україна, національний, авангард, реалізм.

Постановка проблеми. Українське графічне мистецтво ХХ ст. завжди було в центрі історії мистецтва для мистецтвознавців. Будь-яке дослідження «формалістичних тенденцій», поряд з національними особливостями, не заохочувалося, і багато імен художників першої третини ХХ ст. були повністю відірвані від історії [1].

Вищі досягнення української книжкової графіки цього часу

дають нам усі підстави твердити про значний поступальний розвиток цього мистецтва, про формування яскравих творчих індивідуальностей, які й сьогодні визначають самобутнє обличчя української графіки та її місце у світовому мистецтві. Дослідження в галузі культури створення книжки є вагомим чинником у контексті сучасного пластичного мистецтва та є актуальним у сучасних умовах культурного відродження України. Адже поняття «мистецтво книги» охоплює широку галузь художнього та видавничого професіоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи українську графіку першої третини ХХ ст., українські мистецтвознавці відзначають, що вплив перехідної епохи визначив і бурхливий розвиток графіки, і складність процесу адаптації нових тенденцій. Здобуткам вітчизняних майстрів книжкової графіки присвячено чимало мистецтвознавчих робіт знаних науковців – Ю. Белічко, М. Криволапов, О. Лагутенко, А. Шпаков, Р. Яців, Д. Малаков, Д. Фоменко, І. Бай, В. Бокань, Л. Польовий, О. Федорук, І. Верба, О. Авраменко, О. Ламонова, Б. Валуєнко, П. Нестеренко, М. Гордійчук, М. Гончаренко, О. Костюк, Проте недостатньо було досліджено українське графічне мистецтво зазначеного періоду, бо викладання історії мистецтва ХХ ст. завжди перебувало під пильною цензурою. Сьогодні існує потреба в новій інтерпретації історії українського графічного мистецтва першої третини ХХ ст. у рамках загальноєвропейського художнього процесу.

Мета статті – висвітлити й проаналізувати процеси, що сприяли розвитку української книжкової графіки першої третини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи весь процес розвитку української графіки цього періоду, можна зазначити, що це були ті самі етапи, що і в загальноєвропейському мистецтві: від пізнього реалізму до модернізму й далі до різних «ізм»-ів ХХ століття». Наприкінці ХІХ ст. деякі спільні тенденції були відчутні в культурі різних країн Європи, і ці тенденції виникли ідеологічно з двох основних причин – кризи позитивізму та прагнення відкрити нові виміри у ставленні до навколишнього світу.

Співвідношення «міжнародного» і «національного» у мистецтві було одним з актуальних питань, поставлених майстрами

модерну. Прихильники нового стилю проявили універсальність своїх формотворчих інструментів, хоча бажання відновити окремі національні традиції було не менш важливим для художників та архітекторів. Форми перетинаються з кольоровими фрагментами та проміжком між ними відповідно до конкретного естетичного або духовного завдання [2, с. 118].

Активізація художнього життя багато в чому була обумовлена новим економічним розвитком, що стимулював міську культуру. Кількість великих міст України збільшилася. Це був час створення нових музеїв, виставкових салонів, творчих асоціацій, які, у свою чергу, спричинили появу нових художніх періодичних видань. Художники відчували свою причетність до єдиного художнього процесу, який охопив тодішню Європу.

Творчі поїздки занурювали молодих українських художників у мистецьке життя Парижа, Відня, Мюнхена, Кракова, Москви, Санкт-Петербурга. Співпраця з польським і російським мистецтвом перетворилася на особливо важливий фактор розвитку української культури на межі ХІХ та ХХ століть.

На початку ХХ ст. графічне мистецтво пройшло справжнє відродження. Художники встановлюють велику кількість завдань для цієї форми мистецтва: і чисто художнього, філософського, і соціального та суспільно-політичного. Журнал і книжковий дизайн, малюнки для газетних видань, афіші – ці форми графічної творчості набувають пріоритетності в розвитку мистецтва в його взаємодії з навколишнім життям. Журнали дали можливість використати інструменти поліграфічної продукції для впровадження та поширення художніх ідей, поставили технології на службу мистецтву; завдяки декору журналів індивідуальне, унікальне графічне мистецтво виробляло величезну циркуляцію [2].

До давніх традицій українського та візантійського мистецтва звернулися М. Сосенко та Ю. Панкевич, а згодом і М. Бойчук. Новий візантизм закріпився як одна зі сфер сецесії. Потяг до середньовічних ідей, характерний для естетики межі століття, був прив'язаний і до ідей національного відродження, і до ідей символізму та модерну.

Існування незалежних графічних шкіл у Києві, Харкові, Одесі, Львові та їх взаємодія сприяли створенню єдиного поля українського графічного мистецтва. Незважаючи на політичні

та ідеологічні межі, загальні тенденції та напрями проявилися в цьому єдиному полі. Багатогранний культурний простір сприймав різні тенденції, традиції та інновації, розвиваючи унікальний образ графічного мистецтва України 20-х – початку 30-х років.

Неопримітивізм може бути визнаний найбільш стійкою та загальною тенденцією в українській графіці на той час. Цьому сприяли багато факторів, зокрема, вплив глобальних процесів демократизації, які відбулися в культурі на межі XIX та XX століть.

Для мистецтва початку XX ст. відкриття культур первісного суспільства, переоцінка надбань середньовічної Європи та Сходу, археологічні знахідки в Єгипті, Месопотамії та Індії дали потужний імпульс для пошуку нової художньої мови. На шляху до цього ідеї М. Бойчука, визнаного в українському мистецтві як першовідкривача, тенденції неопримітивізму, задовольняли потреби в акцентуванні художниками та письменниками символізму. Прагнення відкрити такі життєдайні джерела в мистецтві, до яких могли б долучитися всі, хто прагне пізнати істину в навколишньому світі, було палким і насущним. Для М. Бойчука, М. Сосенка, Ю. Панкевича та їхніх послідовників взірцем такого мистецького твору стала ікона [3, с. 240].

Михайло Бойчук проклав шлях від модерну до авангарду. Як професійний художник, який навчався в кількох академічних установах, він переоцінив художню спадщину давніх культур, останні відкриття художників-авангардистів, об'єднав їх з традиціями українського іконопису з популярним іміджем і міською примітивністю.

Наступним етапом розвитку неопримітивізму в українській графіці стало плідне його опрацювання й творче розроблення С. Налепинською-Бойчук, І. Падалкою та їхніми учнями й послідовниками. Неопримітивізм виробив власні способи осучаснення традиційних форм і опрацювання «некласичних» прийомів давніх культур, щоби передати через них сучасний зміст. У 1920-х рр. течія неопримітивізму була дуже широкою, її наповнювали різноманітні в пластичних проявах художні явища [3].

У графічній творчості Г. Нарбута поєдналися різні стилі й мистецькі напрями – від модерну, символізму, неокласи-

цизму, необароко до неоприми́тивізму, футуризму включно. У роботах майстра явно відчутні риси стилю ар деко. Полістилізм пластичної мови Г. Нарбу́та став тим ґрунтом, на якому з'явилося таке неповторне явище як «нарбу́тівська течія». Цей напрям визначали послідовники Г. Нарбу́та – Л. Лозовський, М. Кирнарський, Р. Лісовський, П. Ковжун, М. Бутович. Вплив нарбу́тівської течії помітний в окремих творах відомих майстрів – М. Жук, І. Падалка, А. Страхов, О. Маренков, С. Конончук, В. Січинський, І. Мозалевський, А. Серета, О. Судомора, Ю. Михайлів, Т. Москалева, Я. Фартух, В. Дяди́нюк. Художники цього кола працювали переважно над художнім оформленням книжки.

Вплив Г. Нарбу́та видно на пластичній мові плакатів А. Страхова та О. Маренкова. А. Страхов працював паралельно у сфері плакатів і дизайну книг; його обкладинки книг досить різноманітні, часто не мають ознак різних тенденцій у сфері графіки. Роботи послідовників Г. Нарбу́та були привабливими для А. Страхова і в конструктивістських творах – також у його книжковому проєкті. Використання експресивних засобів силуету характерне для графіки А. Страхова у кінці 1920-х – на початку 1930-х років, таким чином виявляється пристрасть майстра до стилю ар деко [3].

На відміну від полістилізму тенденції Г. Нарбу́та, чисто стилістичну лінію в українському графічному мистецтві дотримував кубофутуризм. Кубофутуризм, як тенденція в українському мистецтві, відкрита О. Богомазовим і О. Екстер, була наголошена в 1920-х роках у творах В. Єрмілова, М. Епстейна, В. Мелера, А. Петрицького, Б. Косарева та А. Хвостенко-Хвостова. Ця стилістична тенденція була яскраво виражена не лише в станковій, книжковій та журнальній графіці, але й у нарисах театральних костюмів і декорацій, які створювалися як цінні самі по собі роботи, часто виставлялися на виставках і публікувалися в журналах і монографії [4].

У 1920-х роках В. Кричевський продовжував свою роботу в галузі дизайну книг. У творах цього періоду ви помітите ознаки різних художніх тенденцій: неотрадиціоналізм, неоприми́тивізм, експресіонізм, конструктивізм, синтетичне реалістичне мистецтво та стиль ар деко.

Василь Кричевський разом з В. Єрміловим був засновником конструктивізму в українському графічному мистецтві. Конструктивізм став одним з основних напрямків україн-

ського авангарду. Конструктивізм об'єднав графіку в книзі та мистецтво геометричної абстракції та шрифту. Крім того, це вплинуло на офіційні вирішення щодо внутрішньої організації набору тексту, належного використання іміджевих можливостей друку пунктів.

Конструктивістські тенденції 1920-х років – початку 1930-х років зумовили появу плеяди митців: В. Меллер, Н. Хенке-Меллер, Г. Цапок, Г. Фішер, А. Петрицький, Б. Соколов. Деякі митці (А. Страхов, І. Падалка, І. Плещинський, С. Гординський) пішли за естетикою конструктивізму. Художники, дотримуючись цієї тенденції, працювали в художньому оформленні книги, журналу, стінної газети, промислової графіки в численних формах іа цілях [4].

Значним явищем в українській графіці був експресіонізм, властивий творчості великої групи художників. Експресіонізмом позначені книжкові й станкові роботи М. Бутовича, М. Осінчука, М. Федюка, Я. Музики, О. Сорохтея, Л. Геца, О. Довгала, А. Петрицького, В. Касіяна, З. Толкачова, В. Овчинникова. А започаткувала цей напрям в українській графіці М. Синякова 1916 року. Виразні експресіоністичні твори залишили буковинські художники А. Кольник і Л. Копельман. Майстри М. Федюк і М. Осінчук, які працювали переважно у Львові, спиралися у своїх експресіоністичних творах на традицію середньовічного мистецтва, продовжували лінію неовізантизму. Багато графічних творів Ю. Музики, створених на початку 30-х років, також належать до експресіонізму. Близькі до експресіонізму станкові графічні твори Л. Геца, Л. Левицького [5].

Серед розмаїття стилістичних напрямів в українській графіці 1930-х рр. трапляються зразки сюрреалізму, зокрема композиції львівських майстрів О. Гана, Л. Лілле, харківських художників С. Йоффе, О. Щеглова.

В українському мистецтві й графіці зокрема тяжіння до пластичних експериментів збігалося зі зверненням до традицій у таких художніх явищах як бойчукізм, нарбутівська течія, що було зумовлено добою національного піднесення. У ситуації 1930-х рр. синтез відбувався на іншому ґрунті, на основі реалізму. Над зображальними графічними композиціями, мова яких вже відповідала вимогам реалізму, але ще утримувала формальні здобутки новітніх течій, у цей час працювали

видавництва Київського, Харківського та Одеського художніх інститутів [6].

Художники були натхненні вірою в соціальну, етичну, ефективну місію мистецтва. Журнал і дизайн книг, афіші, прикладне та станкове графічне мистецтво процвітали безпрецедентно завдяки активному діалогу з реальним життям [6].

Феномен графіки існує в ситуаціях воєн і революцій, національного відродження та економічного спустошення, на межі хаосу та порядку. Українське графічне мистецтво окресленого періоду показує поєднання загальноєвропейських художніх тенденцій та національних особливостей художнього процесу [6].

Висновки. Досліджуючи й аналізуючи графічне мистецтво першої третини ХХ ст., можемо зазначити, що це цілісне, принципово нове явище в історії українського мистецтва, розвиток якого зумовлений активним національно-культурним рухом. Українська графіка цієї доби демонструє поєднання загальноєвропейських мистецьких тенденцій і національних особливостей художнього процесу.

Дослідження в галузі культури книжкової творчості є важливим фактором у питаннях пластичного мистецтва та актуальним у сучасних умовах культурного відродження України. Тому перспективним є подальше дослідження, систематизація та широке наукове використання естетичної спадщини видатних майстрів українського графічного мистецтва першої третини минулого століття.

1. Асева Н. Етюди мистецтвознавця. Хроніка-2000 : український культурологічний альманах. 1995. Вип. 2-3. С. 276-293.
2. Георгій Нарбут : альбом / автор-упоряд. П. О. Білецький. Київ : Мистецтво, 1983. 118 с.
3. Лагутенко О. А. Українська графіка першої третини ХХ століття. Київ : Грані-Т, 2006. 240 с.
4. Лагутенко О. А. Українська графіка ХХ століття: проблеми нового викладу історії. Сучасний стан українського мистецтвознавства та шляхи його подальшого розвитку : матеріали наук. конференції. Київ : Академія мистецтв України, 2000. С. 41-42.
5. Левчук Л. Футуризм: історія, теорія, мистецька практика. Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. 2009. Вип. 24.

6. Ляхов В. Н. Очерки теории искусства книги / В. Н. Ляхов. – М., 1971.
7. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К., 1993.
8. Сидоров А. Г. Нарбут и его книга. Печать и революция. Москва : Гос. изд-во, 1923. Кн. 5. С. 43-64.
9. Сидоров А. Искусство книги. Москва : Дом печати, 1922. 102 с.
10. Соколюк Л. Графіка бойчукістів. Харків : видання часопису «Березіль» ; Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2002. 224 с.
11. Федорук О. Микола Бутович: життя і творчість. Київ ; Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2002. 431 с.
12. Шпаков А. П. Книга і час. Київ : Дніпро, 1977. 127 с.
13. Шпаков А. Станкова і книжкова графіка. Історія українського мистецтва : у 6 т. Київ : Академія наук УРСР, 1967. Т. 5. С. 302-323.
14. Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття: Ідеї, явища, персоналії. Львів : Афіша, 2006. С. 159-176.

ANNOTATION

Veronika Zaitseva. Ukrainian book graphics of the first third of the XX century as an object of historical and art studies. The article examines the Ukrainian book graphics of the first third of the twentieth century, which is an important factor in determining the image of Ukrainian book graphics at different stages. In the process of development of the Ukrainian graphics of the twentieth century in general and in specific artistic phenomena and works of art, there is a constant interaction of international and national, general and private, new and traditional. The re-evaluation of the aesthetic qualities of national art was particularly influenced by the development of new graphic art. In the first third of the twentieth century, graphic art does not follow the rigid paths indicated to it. The Ukrainian schedule of the marked period reflected various general European currents – modernism, symbolism, neo-primitivism, futurism, cubism, expressionism, constructivism, realism, surrealism, Art Deco. The originality of the artistic language arose due to the use of traditional motifs and avant-garde means of creating an image.

Keywords: style, art, book graphics, Ukraine, national, avant-garde, realism.

АННОТАЦІЯ

Вероника Зайцева. Украинская книжная графика первой трети XX века как объект историко-искусствоведческих исследований. В статье исследуется украинская книжная графика первой трети XX века, что является важным фактором определения образа украинской книжной графики на разных этапах. В процессе развития украинской графики XX века в целом и в конкретных художественных явлениях, произведениях искусства прослеживается постоянное взаимодействие международного и национального, общего и частного, нового и традиционного. На развитие нового графического искусства особенно повлияла переоценка эстетических качеств национального искусства. В первой трети XX века графическое искусство не следует жестко указанными ему путями. В украинской графике обозначенного периода отразились различные общеевропейские течения – модерн, символизм, неопримитивизм, футуризм, кубизм, экспрессионизм, конструктивизм, реализм, сюрреализм, ар деко. Своеобразие художественного языка возникло благодаря применению традиционных мотивов и авангардных средств создания образа.

Ключевые слова: стиль, искусство, книжная графика, Украина, национальный, авангард, реализм.